

7. Kovalchuk, O.S., Kantsyrenko O.V. Vzaiemovviazok sotsialnoi vidpovidalnosti yak tsinnosti z psikhologichnym blahopoluchchiam ukrainiskoi molodi [The relationship of social responsibility as a value with the psychological well-being of Ukrainian youth]. *Orhanizatsiina psikhologhiia. Ekonomichna psikhologhiia – Organizational psychology. Economic psychology*, 1. 37–44. [in Ukrainian]
8. Petrova, I.A., Demin A. N. (2009) Vliyanie organizatsionnykh izmeneniy na psikhologicheskoe blagopoluchie i sovladayushchee povedenie lichnosti [The impact of organizational change on psychological well-being and coping behavior of the individual]. *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 3: Pedagogika i psikhologiya – Bulletin of the Adyge State University. Series 3: Pedagogy and Psychology*, 2. 215–219. [in Russian]
9. Shamionov, R.M. (2004) Psikhologiya sub'ektivnogo blagopoluchiya lichnosti. Saratov [in Russian]
10. Shamne, A.V. (2014) Subiektyvne blahopoluchchia yak komponent psikhosotsialnoho rozvytku riznykh vikovykh, hendernykh ta sotsialnykh hrup suchasnoi molodi Ukrainy [Subjective well-being as a component of psychosocial development of different age, gender and social groups of modern youth of Ukraine]. *Tekhnologii rozvytku intelektu – Technologies of intelligence development*, 1(7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2014_1_7_5 [in Ukrainian]
11. Shevelenkova, T.D., Fesenko, P.P. (2005) Psikhologicheskoe blagopoluchie lichnosti (obzor osnovnykh koncepcij i metodika issledovaniya) [Psychological well-being of the individual (an overview of the main concepts and research methodology)]. *Psikhologicheskaya diagnostika – Psychological diagnostics*, 3. 95–129. [in Russian]
12. Berman S.L., Weems, C.F., Stickle, T.R. (2006). Existential anxiety in adolescents. Prevalence, structure, association with psychological symptoms and identity. *Journal Youth Adol*, 35 (3), 303–310.
13. Blynova O.Y., Holovkova L.S. & Sheviakov O.V. (2018) Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14. 73–83.
14. Blynova, O., Kruglov, K., Semenov, O., Los, O. & Popovych, I. (2020) Psychological safety of the learning environment in sports school as a factor of achievement motivation development in young athletes. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 20(1), Art 2, 14–23. DOI:10.7752/jpes.2020.01002
15. Busseri, M.A., Sadava, S.W. (2011) A review of the tripartite structure of subjective well-being: Implications for conceptualization, operationalization, analysis, and synthesis. *Personality and Social Psychology Review*, 15(3). 290–314.
16. Diener, E., Oishi, S., Lucas, R. E. (2015). National accounts of subjective well-being. *American Psychologist*, 70. 234–242.
17. Howell, R.T., Kern, M.L., Lyubomirsky, S. (2007) Health benefits: Metaanalytically determining the impact of well-being on objective health outcomes. *Health Psychology Review*, 1. 83–136.
18. Luhmann, M., Hofman, W., Eid, M., Lucas, R. E. (2012) Subjective Well-Being and Adaptation to Life Events: A Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(3). 592–615.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2020.
The article was received 29 July 2020.

УДК 159.964.21:37.091

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-4-15>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВМІСТ «СТАВЛЕННЯ» У СКЛАДІ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Муліка Катерина Миколаївна,
аспірант лабораторії психології політико-правових відносин

*Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*

eka.mulika@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4959-3789>

Мета статті полягає у з'ясуванні психологічного вмісту та значення ставленнєвого складника у структурі конфліктологічної компетентності педагога.

Методи. Дослідження послуговувалося теоретичними методами збору, узагальнення, систематизації, порівняння інформації. Системна робота з інформацією здійснювалась у три етапи: на першому етапі на сайтах міжнародних організацій з питань освіти, Верховної Ради України, ручним пошуком за тематичними запитами у різних уточнювальних комбінаціях, відібрано первинні (1997–2004) та останні чинні документи і публікації з питань структури компетентності особистості; другий етап включав відбір найновіших вітчизняних та зарубіжних досліджень за означеною тематикою в базі Google Scholar; на третьому етапі серед усіх відібраних джерел аналізувались ті, які містили в тексті опис психологічної природи, співвідношень ментальних структур у моделях конфліктологічної компетентності особистості.

Результати. Показано, що фундатори компетентнісного підходу визначили місце поняття «ставлення» нарівні зі знаннями, уміннями, навичками у структурних моделях конфліктологічної компетентності особистості. Проте через різночитання перекладачами, державотворцями, науковцями та практиками цього поняття категорія «ставлення» втратила свою первинну сутність, описану у працях міжнародних

організацій з питань освіти та їх експертів (Rychen, 2004), і вивчається лише через відзначення супідрядних їй феноменів в окремих описах «соціально-особистісних» аспектів компетентності. Обґрунтована солідаризуюча окремі психологічні структури роль «суб'єктивного ставлення» для ефективної діяльності людини у мінливих обставинах. Запропонований психологічний зміст поняття «ставлення» у структурі конфліктологічної компетентності як психічний латентний потенціал реакцій, переживань та дій людини, що актуалізується під час конструювання нею поточної комунікативної ситуації.

Висновки. Доведена вагомість суб'єктивного в категорії ставлення у структурі конфліктологічної компетентності як провідної у конструктивних способах переживання і поведінки особистості у ситуації професійних конфліктів. Від психологічних ставлень особистості залежить як засвоєння суб'єктом взаємодії спеціальних знань та вмій з конфліктології, так і їх прояв у діяльності.

Ключові слова: ставленнєвий складник конфліктологічної компетентності, моделі конфліктологічної компетентності, атитюди, соціальні настановлення (настанови), цінності, особистісний потенціал

PSYCHOLOGICAL CONTENT OF "ATTITUDE" IN THE EDUCATOR'S CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE

Mulika Kateryna Mykolayivna,

Postgraduate Student at the Laboratory of Psychology Political and Legal Relations

*Institute of Social and Political Psychology
of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

eka.mulika@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4959-3789>

The aim of this paper is to clarify the psychological content and significance of the attitude component in the structure of conflict competence of the educator's personality.

Methods. The study used theoretical methods of collecting, summarizing, systematizing, comparing information. Systematic work with information was carried out in three stages. The first stage was on the sites of international organizations on education, the Verkhovna Rada of Ukraine, manual search for thematic queries in various clarifications, selected primary (1997–2004) and latest valid documents and publications on the structure of personal competence. The second stage included selection of the latest domestic and foreign research on this topic in the Google Scholar database. At the third stage, work was with all the analyzed and selected sources, contained the description of the psychological nature, relations of mental structures in the models of conflictological competence of the person.

Results. It is shown that the founders of the competence approach have defined the place of the concept of "attitude", along with knowledge, skills, and abilities in the structural models of conflict competence of the person. Nevertheless, due to different interpretations of this concept by translators, statesmen, scholars and practitioners, the category "attitude" has lost its original essence, that was described in works of international organizations in education and their experts (Rychen, 2004) and is studied only through subcontracted to it phenomena in separate descriptions of "socio-personal" aspects of competence.

The role of "subjective attitude" for effective human activity in changing circumstances, which plays a solidarity role for certain psychological structures is substantiated. The psychological content of the concept of "attitude" in the structure of conflictological competence as a mental latent potential of reactions, experiences and actions of a person, which is actualized in the construction of the current communicative situation.

Conclusions. The importance of the subjectivity in the category of "attitude" in the structure of conflict competence, as the leading one, in the constructive ways of experiencing and behaving of the educator's personality in the situation of professional conflicts is proved. Both the assimilation of special knowledge and skills in conflictology by the subject of interaction and their manifestation in activity depend on the psychological attitudes of the individual.

Key words: attitude component of conflict competence, models of conflict competence, attitudes, social attitudes, values, personal potential

Вступ

Нова концепція освіти базується на ідеї розвитку в особистості компетентностей, тобто спеціально структурованих (організованих) наборів знань, навичок і ставлень,

що дозволять їй успішно діяти відповідно до контексту обставин, на досягнення соціальних, організаційних та індивідуальних життєвих планів (Recommendation of the European Parliament and of the Council ... 2006)¹.

Серед ключових компетентностей варто відзначити такі: автономна дія, інтерактивне використання засобів та здатність

¹ On key competences for lifelong learning (2006/962/EC): Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18.12.2006. URL: <https://cutt.ly/4sRh8a0> (дата звернення 26.07.2020).

функціонувати в соціально гетерогенних групах (The Definition and Selection ... 2002), Міжнародна організація зі стандартизації (ISO 10015:2019)² акцентує увагу на конфліктологічній компетентності, яка дозволяє людям взаємодіяти на організаційному, командному, груповому та індивідуальному рівнях та є необхідною для ефективної діяльності організації і надання послуг.

Школа є місцем, де людські природні властивості, зокрема ірраціональне та спонтанне, стикаються з соціальним нормуванням, тому конфлікт є «вбудованим» у специфіку педагогічної праці, а для педагога особливо затребуваною є конфліктологічна компетентність (КК) як здатність до ефективності у ситуації суперечливих інтересів, культурної, історичної, морально-духовної мінливості.

Конфліктність освітнього середовища загострюється тим, що вимоги до педагогів невинно змінюються і часто суперечать одні одним, що створює у останніх відчуття їх нездійсненності. Так, вимоги «дитиноцентризму» неможливо реалізувати в умовах переповнених класів; вимоги повідомляти державні служби про випадки булінгу або невиконання батьками своїх обов'язків дисонують з вимогами адміністрації школи «всіляко уникати конфліктів» чи, принаймні, не виносити їх за межі освітнього закладу. Соціальні настанови в українському суспільстві щодо цінності слухняності, одностайності, покірності, засудження самого факту виникнення суперечностей між учасниками освітнього процесу не узгоджуються з такими визначеними у європейських документах компетентностями, як ініціативна діяльність, прийняття гетерогенності серед учасників освітнього процесу.

Саме наявністю цих протиріч можна пояснити той факт, що попри безперервне оновлення системи вітчизняної освіти, лише 3,9% вчителів вважають педагогічну професію динамічною, рухливою та непередбачуваною (Давидова, 2017), а попри чималий науково-методичний доробок з питань розвитку КК вчителів, більшість опитуваних освітян відзначають свою неготовність конструктивно діяти у конфлікті: 57% педагогів сприймають конфлікт як фізичну та вербальну агресію, як руйнівне, негативне, деструктивне явище (Дзюба, 2018: 81).

За наявності суб'єктивних настанов відносно неприпустимості конфлікту в про-

фесійній взаємодії педагога не можуть адекватно реалізувати наявні у них знання та навички для його конструктивного розв'язання, оскільки лише відчуття можливості конфлікту викликає афективний стан (обурення, страх, злість тощо) і блокує когнітивну активність. Неконструктивні стратегії поведінки вчителя в конфліктній ситуації (ігнорування, конфронтація, конформізм тощо) не тільки знижують якість освітньо-виховного процесу, але і можуть інтеріоризуватися учнями як соціально задані зразки вирішення комунікативних проблем. З цього випливає актуальність проблеми перегляду внутрішньої структури конфліктологічної компетентності педагогів згідно з попитом суспільства і необхідністю формування у вчителів не тільки конфліктологічних знань та умінь, але відповідних суб'єктивних ставлень до професійних конфліктів.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Основна роль у розробленні компетентнісного підходу в освіті належить експертам Організації економічного співробітництва та розвитку, Європейської комісії, Ради Європи, Міжнародного департаменту стандартів та іншим. Як і більшість європейських країн, Україна прийняла цю модель модернізації освіти, але в процесі впровадження – відбулося суттєве звуження розуміння самого поняття «компетентності» до традиційного «знання, уміння та навички», без урахування категорії психологічних ставлень особистості до дійсності, що була визначена у міжнародному проекті OECD «DeSeCo». Це звуження відбувалося поступово, і стало особливо помітно в останніх нормативних документах України: Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» (2011), Законі України «Про освіту» (2017), Державному стандарті початкової освіти (2018).

У працях зарубіжних фундаторів компетентнісного підходу (DeSeCo, 2002; Rychen, 2004), первинних методичних виданнях в українській освіті (Пометун, 2004; Овчарук, 2004) «компетентність» визначається як комплекс знань, умінь, навичок та ставлень людини, що стосуються ситуації, для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя людини. Ставлення розуміється як диспозиція, що формується у процесі життя людини часто через конфлікт чи співпрацю, забезпечує автономну участь та внесок особистості у соціальні процеси та проявляється тільки у певних обставинах (Rychen, 2004; Schneider, 2019) як внутрішня мотивація, уявлення та очікування

² ISO 10015:2019. International standard. Quality management – Guidelines for competence management and people development. URL: <https://www.iso.org/standard/69459.html> (дата звернення 25.07.2020)

особистості, пов'язані із взаємовідносинами та механізмами функціонування суспільства (Равен, 2002). Сучасні науковці розглядають ставлення у ролі регулятора соціальної поведінки людини, посередника зовнішнього та внутрішнього суб'єкта, що є близьким до «групових установок», але відмінним від атитюду (Горностай, 2011); ставлення, разом із часовими вимірами, спрямованістю у минуле та майбутнє, із аксіологічними, позиційними складниками включається у «соціальне настановлення» (Найдонова, 2014). Дослідники акцентують увагу на різних рівнях прояву цього феномену: від ситуативної інтерпретації подій – до усталених особистісних диспозицій, так званих смислоттєвих орієнтацій.

У проєкті Ради Європи «Компетентності для культури і демократії» (2012–2017) компетентність – «здатність» мобілізувати й активізувати відповідні цінності, ставлення, навички, знання та/або розуміння, щоб ефективно та належним чином відповідати на вимоги, виклики і можливості, що існують у визначеному контексті. Постає питання, які психологічні категорії «включаються» та «включають» інші, супідрядні? Вочевидь, як про узагальнюючу категорію може йтися про «ставлення», трактування якого викладено у теорії ставлень: сила, потенціал, який визначає ступінь інтересу, прояву емоцій, напруги, бажання чи потреби – що є рушійною силою особистості (Мясищев, 1974: 49). В аспекті вивчення особистості як складної архітектури психічного, що заснована на схемі опосередкування, особистісний потенціал є інтегральною характеристикою рівня особистісної зрілості, що виявляється у самодетермінації особистості, тобто здійсненні діяльності у відносній свободі від заданих як зовнішніх, так і внутрішніх умов цієї діяльності (Леонтьев, 2011). Ця властивість людини вважається ключовою у різних трактуваннях «компетентності». Саме через ставлення, на відміну від інших психологічних структур, найбільш очевидно проявляється потенційне психічне сприйняття особистості. Особистісний потенціал педагогів операціоналізований через вивчення задоволення життям, суб'єктивного щастя, особливостей особистісної та соціальної ідентичності, насиченості життя стресовими подіями, здатності особистості до рефлексії, саморегуляції та самоорганізації (Сухенко, 2019: 142). Описані підходи до вивчення змістовних особливостей реалізації особистісного потенціалу у класичному, неklasичному та постнеklasичному дискурсі (Осадько, 2016), що перегукується із специфікою досліджень конфлік-

тологічної компетентності особистості (від дослідження окремих складників КК до вивчення особистості, яка самоорганізується у обставинах протиріч).

Достатня увага науковців до вивчення особистісного потенціалу, який опосередковано виявляється у ставленнях, дозволяє визначити ці категорії як динамічні, об'єднуючі та активізуючі інші складники у моделях КК особистості, зокрема, знаннєву та навичкову.

Є різниця у американському та британському підходах до трактування поняття «компетентність»: у американському – розглядається як характеристика індивіда для якісного виконання професійної діяльності, увага приділяється поведінковим характеристикам особистості, які визначають успішну дію. У британському підході сутність компетентності базується на властивостях самої діяльності, які дії мають бути виконані для досягнення результату у заданих умовах. Різниця у розумінні вмісту поняття «компетентність» закономірно породжує різні підходи до практики розвитку КК професійних комунікаторів. Так, у разі включення в структуру компетентності «ставленнєвого» складника підготовка спеціалістів починається з актуалізації «їх думок та ставлень до конфлікту, які до того залишалися підсвідомими», а перший етап навчання конструктивному розв'язанню конфліктів націлений на формування «таких ставлень опонентів один до одного, які б сприяли конструктивності подальшої комунікації» (Craig E. Runde & Tim A. Flanagan, 2013: 8, 18).

Вітчизняні моделі КК особистості зорієнтовані на опис характеристик особистості та містять переважно когнітивний і навичковий (операційний) складники (Мухіна, 2019; Дзюба, 2018: 72). Щодо «ставлення» у структурі КК, то ця категорія майже не вивчається, а лише мимохідь згадується в описах «соціально-особистісних» аспектів компетентності через відзначення таких феноменів, як наявність психологічних захистів, що підвищують здатність адекватного сприйняття проблемно-конфліктних ситуацій, рівень мотивації та інших (Катасанов, 2018: 7). Відповідно, і підходи до розвитку КК особистості обмежуються формуванням у професійних комунікаторів необхідних знань та умінь, без урахування значимості розвитку їх психологічних ставлень до ситуації конфлікту.

2. Методологія та методи

Методологія дослідження щодо уявлень про особистість як систему суб'єктивних ставлень людини до дійсності (В. Мясищев), смисловий підхід у психології

(Д. Леонтьев) дозволили обґрунтувати використання психологічного вмісту ставленнєвого складника у конфліктологічних моделях особистості.

Дослідження послуговувалося теоретичними методами збору, узагальнення, систематизації, порівняння інформації. Системна робота з інформацією здійснювалась у кілька етапів. На першому етапі на сайтах Організації економічної співпраці та розвитку (OECD), Міжнародного департаменту стандартів, Ради Європи, Європейської комісії, Верховної Ради України, ручним пошуком за тематичними запитамі у різних уточнювальних комбінаціях, відібрано первинні (1997–2004) та останні, чинні документи (у яких зустрічається визначення компетентності) і публікації з питань структури та психологічної природи компетентності. Другий етап включав відбір найновіших вітчизняних та зарубіжних досліджень за означеною тематикою в базі Google Scholar; на третьому етапі серед усіх відібраних джерел аналізувались ті, які містили в тексті опис психологічної природи, співвідношень ментальних структур у моделях конфліктологічної компетентності особистості.

3. Результати та дискусії

У ключових документах України, відповідно до яких відбувається реформування освіти на компетентнісних засадах, у структурі компетентності чільне місце відводиться знанням, умінням, навичкам, а, на відміну від первинних наукових публікацій, «ставлення» трактується як «способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, що визначають здатність особи успішно соціалізуватися»³. «Компетентності» належать до всебічного розвитку дитини та трактуються нарівні з талантами, здібностями, наскрізними уміннями та іншими особистісними характеристиками здобувачів освіти⁴.

Це пояснюється тим, що в узагальненому описі кваліфікаційного рівня, стандартах якості освіти важливим є можливість ідентифікувати і оцінити компетентнісні характеристики, а рівень знань та умінь набагато легше піддається вимірюванню, ніж суб'єктивні ставлення (потенціал), що актуалізуються безпосередньо в ситуації взаємодії. Втраті категорії «ставлення» у структурі

компетентності сприяє автоматичний переклад англійських документів, публікацій на вебсайтах Європейського Союзу, ERIC який або взагалі пропускає це слово, або замінює на «навички», «цінності» тощо.

Закономірно, що у сучасних наукових визначеннях поняття компетентності (вибірка становила 36 визначень поняття «компетентність»), головними її складниками вважаються: знання – 58% від вибірки, уміння – 53%, навички – 33%, досвід – 30%, і лише 22% – ставлення, цінності та здібності (Марущак, 2016).

Наукові розвідки з проблеми розвитку КК особистості зосереджують увагу на «цінностях», «здібностях», «мотивації» – всі ці феномени є специфічними проявами суб'єктивних ставлень особистості, але відсутність у тезаурусі сучасної української психології загальноприйнятого варіанту їх категоризації створює своєрідний семантичний плюралізм у вивченні ставленнєвого складника КК особистості. Неоднозначність розуміння перекладачами, державотворцями, науковцями та практиками психологічної природи ставленнєвого складника компетентності (як ключової категорії у психології, що має історичні наукові традиції дослідження), ймовірно, виступає однією з причин недостатньої уваги дослідників до її дослідження.

Вчення про «ставлення» як особистісний потенціал почало розвиватися у рамках персоналістичного напрямку, персонологічного мислення у психології, відповідно до яких особистість розглядається як система суб'єктивних ставлень людини до дійсності, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологічному часі, не лише пристосовується, а і конструює себе та світ навколо себе. У цьому дискурсі «ставлення» є базовою категорією у психології.

Існує два варіанти перекладу російського «отношения» на українську: «відношення» та «ставлення», при цьому перший (об'єктивний ракурс розуміння) має більш широкий зміст (просторові, кількісно-відносні розміщення та психологічні, економічні, родинні зв'язки). У цьому плані «відношення» – місце, позиція людини у соціальній структурі та, як наслідок, сформовані переживання до цієї системи людських взаємовідношень.

Другий варіант перекладу на українську мову російського «отношения» – «ставлення», стосується суто психологічного суб'єктивного плану. Це дає підстави українським науковцям використовувати поняття «ставлення» як аналог поняття «психологічні відношення»: В. Рибалка

³ Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення: 26.07.2020).

⁴ Про затвердження стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення 26.07.2020).

у виданні «Теорії особистості у вітчизняній психології» (2006) використовує «теорія відношень» під час опису наукових ідей В. Мясіщева.

У суб'єктивному плані «ставлення» використовується як самоусвідомлення власного життя, самого себе, суб'єктність особистості, у цьому смислі заслуговує на увагу інше визначення «ставлення», запропоноване невідомим автором у Вільній енциклопедії: «самостійність, присутність; реляційний психічний стан, що зв'язує людину із пропозиціями навколишнього»⁵. Суб'єктивне, те, що привноситься суб'єктом під час сприйняття предмету спостереження, але відсутнє об'єктивно, тісно пов'язується зі ставленнями. Система суспільних взаємовідношень, у яку включається людина з моменту народження та до смерті, формує його суб'єктивні ставлення до всіх сторін дійсності. Суб'єктивне (ставлення) – означає приналежність особистості, як соціальному суб'єкту. У теорії ставлень особистості – це передусім система відношень людини до навколишньої дійсності, без урахування рівнів (духовного, морального, соціального та іншого) розвитку. В аналізі цю систему можна дробити на безкінечну кількість відношень особистості до різних предметів дійсності, але кожне з них завжди залишається особистим (Мясіщев, 1974: 48).

На цей час натовість або нарівні зі «ставленням» (рос. «отношение», англ. “attitude”), вживається «цінності», і це є зрозумілим, оскільки у процесі дослідження attitude як схильності суб'єкта до певної поведінки, зумовленої цінністю (значимістю) явищ та об'єктів суспільного життя, використовувалось і «ставлення» у розумінні В. Мясіщева. Таким чином, ці феномени переплелися і змістовно, і синонімічно.

У рамках дослідження проблеми компетентностей британський психолог Дж. Равен (2002) розуміє «ставлення» у більш широкому значенні, ніж «соціальне настановлення» (“attitude”) і застосовує з метою наголосу на важливості цілісності середовищного та особистісного контексту з розвитку компетентностей особистості. Вивчаючи людину у діяльності, він вважає недоречним дослідження окремих психічних структур (здібностей, мислення, тощо) поза особистісно-вибірковим контекстом зовнішніх, соціальних привабливих об'єктів (цінностей), оскільки окремі компоненти компетентності характеризуються кумуля-

тивністю та взємодоповнюваністю. Відповідно, підходи до дослідження «ставлення» у руслі розвитку компетентностей не відповідають традиційним, що використовуються до конструкту «атитюд»: цінності розглядаються як детермінанта поведінки у заданій ситуації, а не застигла приваблива вибірковість об'єкту. Дотримуючись важливості вивчення компетентностей у плані взаємодії особистості з навколишнім (у полі дослідження – саморефлексія, самосвідомість, уявлення-образи особистості про самого себе та інших), все ж таки, на думку вчених, ставлення ґрунтується на цінностях, з якими доцільніше працювати (їх легше виміряти), і які виявляються, коли людина робить вибір.

У загальній та соціальній психології вчені досі не дійшли згоди щодо трактування поняття «цінності», а в окремих дискусіях піддається сумніву сама її доцільність у психології. Науковці розглядають цінності разом з потребами, як джерело енергії у структурі мотивації. Зважаючи на вищесказане, вважаємо за доцільне у контексті КК застосовувати поняття «ціннісні орієнтації», «ціннісне ставлення» як структуру ставлення, вибірковість об'єктів, які набувають особистісного смислу та заради яких розгортається діяльність людини. В процесі визначення суб'єктом свого способу бути в конфліктній взаємодії, він розв'язує задачу узгодження багатьох варіантів інтерпретації та оцінки подій, оскільки в поточних умовах актуалізуються не тільки ціннісні усвідомлені вподобання, але і підсвідомі (витіснені) потреби, страхи, стереотипні реакції.

Порівнюючи сутність понять «соціальне настановлення» та «ставлення» (обидва перекладаються як “attitude”), відмічаємо їхні спільні властивості:

- сутність психологічного переживання значення, смислу, цінності;
- джерело формування – життєвий досвід людини;
- характеризуються оціночним судженням, глибиною переживань.

Проте відслідковується і дещо відмінне у цих поняттях, соціальне настановлення має певні складники (сторони) – когнітивний, емотивний та поведінковий, тоді як ставлення – внутрішній процесуальний потенціал переживань, реакцій та дій. Наставлення формується під впливом масової культури, масмедіа, інших людей і тільки стосовно соціально значимої групи об'єктів (явищ), а ставлення – із глибокоемоційних індивідуальних станів людини, спрямоване і до самого себе як до соціального феномена, що має здатність самоусвідомлення.

⁵ Wikipedia: the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page (дата звернення 26.07.2020).

У працях науковців атитюд (соціальне настановлення) розглядається переважно як певний психологічний конструкт, стала характеристика на певному відрізку часу, до якої можна встановити критерії вимірювання з метою передбачити майбутню поведінку людини. Тоді як «ставлення» – це невичерпний психічний потенціал особистості, що постійно розвивається та проявляється у всіх даних суб'єкту обставинах, ситуаціях, якими є і він сам, і інші комуніканти, і цілі, і способи взаємодії. З розвитком ставленевого потенціалу можливості людини не обмежуються закладом освіти, а реалізуються у широкому контексті життєдіяльності. Адекватне ставлення до дійсності, що включає «Я-концепцію», дозволяє особистості повною мірою реалізувати наявні та примножувати власні ресурси, з цього можна припустити, що ставленнєвий складник у КК визначає наявність самої компетентності.

Наступним поняттям, близьким до «ставлення», є поняття «установка». Під час виявлення кількісних орієнтирів використання науковцями смислових акцентів (174 визначення), що пояснюють цю категорію, ми виявили, що «ставлення» використовується у 25% випадків (Гуриєва, 1997). Український науковий дискурс на заміну російському «социальная установка», «установка» пропонує «соціальне настановлення (настанову)». Відповідно до українського кодифікатору УДК соціальне настановлення включає «ставлення».

У теорії ставлень вирізняються його сторони (усвідомлювані та несвідомі): знання, способи пізнання, смислоутворення, потреба, емоційно-вольова, мотиваційна, рефлексивна, духовно-практичні досягнення та види: міжособистісні відносини, інтереси, оцінки, переконання, позиції (Мясіщев, 1974). Саме ці феномени науковцями сучасності визначаються як складники конфліктологічної компетентно-

сті на противагу самому ставленню. У теоретичних дослідженнях вони умовно розділяються, але у житті ці моменти виступають у єдності. Ставлення включає прив'язаності, симпатії, антипатії, інтереси і низку інших характеристик, які, хоча і пов'язані із потребами, мотивами, але не зводяться до них. У цьому значенні суб'єктивні ставлення є родовими щодо до атитюду та соціального настановлення.

На відміну від близьких понять (соціальне настановлення, установка, цінності), сфера проявів особистості через ставлення є безмежною. Навіть байдужість до чого-небудь, кого-небудь є ставленням, це атрибут будь-яких зв'язків людини із навколишнім, включаючи найскладніші ситуації з соціально-психологічного погляду. Кожна конфліктна ситуація є особистісною та неповторною, об'єкти розміщуються, сприймаються особистістю у певному ракурсі, взаємовпливають, набувають смислів відповідно до конкретної обставини. Ставлення зумовлює досягнення людиною змісту та функцій об'єктів у конфліктних ситуаціях, реалізацію себе в цих соціальних та особистісних умовах.

Як бачимо, важливо конкретизувати тезаурус категорії «ставлення» у складі конфліктологічної компетентності, не звужуючи його до готовності, здібностей, мислення тощо (рис. 1). Орієнтовний вміст ставленевого складника у структурі конфліктологічної компетентності педагога. Зрозуміло, що категорія «ставлення» надто широка для повного діагностичного охоплення під час вивчення конфліктологічної компетентності педагога, проте, на нашу думку, є важливою рамкою для усвідомленого врахування окремих її структур під час конструювання моделі дослідження КК.

Розглядаючи ставлення у складі компетентності через ставленнєву, диспозиційну, когнітивну теорії особистості,

Параметри	Критерії	СТАВЛЕННЯ	Критерії	Параметри
Ситуативні	<i>установка, реакція, переживання</i>		<i>цінності, диспозиції, спрямованість</i>	Надситуативні
Усвідомлені	<i>особистісні конструкти, атракція, внутрішня позиція, направленість, позиція</i>		<i>фіксована установка, соціальне настановлення, цінності, диспозиції</i>	Несвідомі
Організмичні (біологічні)	<i>установка, здібності, атракція, готовність, фізіологічна реакція на об'єкт, здатність</i>		<i>особистісні ставлення, цінності, атитюд (соціальні настановлення)</i>	Соціальні
Явні	<i>перцептивна реакція, дія, афект, позиція</i>		<i>Переживання, знання, способи пізнання, смисли, потреби, мотиви, переконання</i>	Латентні (імпліцитні)

Рис. 1. Орієнтовний вміст ставленевого складника у структурі конфліктологічної компетентності педагога

пояснюються несумісні поняття, пов'язані з компетентністю: поведінка проти здатності, успадковане проти вивченого, спостережуване проти неспостережуваного, мотиваційне проти когнітивного, якість проти стану, специфічне проти загальної диспозиції, конструкт проти неконструкт (Schneider, 2019). Ставлення відповідно до теорії ставлень проявляються у процесах мислення, сприйнятті та уявленнях про інших учасників конфлікту, мовленні, вольових зусиллях, виборі об'єктів уваги. Відображаються у стресових, адаптаційних станах, усвідомлювано та несвідомо, як синхронно із подією, так і відстрочено. Є динамічними властивостями особистості, що залишаються сталими або трансформуються залежно від даних суб'єкту обставин ситуації.

Під «суб'єктивним ставленням» у структурі конфліктологічної компетентності педагога пропонуємо розуміти – латентний психічний потенціал реакцій, переживань та дій людини, що актуалізується під час конструювання нею поточної комунікативної ситуації, у зв'язку із оцінками уявленнями індивіда про навколишнє та самого себе. Ставлення проявляються до всіх даних суб'єкту обставин ситуації, якими є і він сам, і інші комуніканти, і цілі, і способи взаємодії.

З огляду на вищесказане знанневий та навичковий складники (здобуті у результаті освіти та які можна виміряти) є необхідними, але не визначальними у складі компетентності. Когнітивний складник КК є, безумовно, важливим для підготовки професійних комунікаторів. Проте без відповідних психологічних ставлень особистості ці знання становлять собою лише «конфліктологічну грамотність», а не конфліктологічну компетентність. Розвиток КК потребує здібності самостійно здобувати та творчо застосовувати необхідні знання, що неможливо без формування суб'єктивних настанов особистості на конструктивне управління взаємодією під час розв'язання конфлікту. Якщо комунікатор переконаний у неприпустимості професійних конфліктів або у своїй нездатності конструктивно керувати ними, то замість використання засвоєних знань з конфліктології він буде шукати винного або шляхи втечі від вирішення проблеми.

Практика доводить, що цікавість професійних комунікаторів до отримання знань з конфліктології не співпадає з їхньою готовністю до самовдосконалення: до усвідомлення своїх хибних стратегій поведінки у конфлікті та до їх трансформації, до прийняття позиції опонента та пошуку шляхів

досягнення консенсусу. Так само важливою є навичковий (операційний) складник КК. Дієві техніки управління конфліктом мають бути засвоєні професійними комунікаторами в спеціально змодельованих навчальних ситуаціях (тренінгах) для того, щоб згодом можна було застосувати ці техніки у реальній взаємодії. Проте ефективність використання цих технік напряму залежить від того, як комунікатор обирає цілі та способи розв'язання конфліктних ситуацій: орієнтований він на конфронтацію чи на конструктивний діалог з опонентом; прагне до ствердження власної позиції чи до створення довірчих відносин і досягнення згоди (Равен, 2002; Осадько, 2016).

Знання та уміння є необхідними складниками здібності розв'язувати конфлікти у професійній взаємодії. Їх можна поміряти в опитувальній або тестовій формі, коли досліджувані розповідають теорію конфліктології або демонструють свої навички поведінки в модельованих ситуаціях. Проте ці ситуації не зачіпають самоповагу особистості, вони «навчальні» і тому не викликають афективних переживань. Відповідно, в процесі реального спілкування дуже часто найкращі студенти обирають не «відомі їм конструктивні способи розв'язання конфліктів», а вивчені з досвіду інфантильні стратегії «захисту чи нападу». Це пов'язано з тим, що ставлення до конфлікту є особистісним утворенням, яке підпорядковує пізнавальні процеси і поведінку в ситуації проблемної взаємодії.

Висновки

Доведено, що попри визначеність фундаторами компетентнісного підходу місця «ставлення» (нарівні зі знаннями та навичками) у складниках компетентності у сучасних ракурсах вивчення вітчизняними науковцями цього феномену ставлення або не згадується, або лише декларуються окремі його складнирки (цінності, потреби, готовність, здібності та інші).

Підтверджено, що суб'єктивні ставлення людини до обставин конфліктної ситуації (до себе, до опонента, розходження позицій, інших об'єктів), які не так очевидні, частіше лише зазначаються, і мало досліджуються. Втім, від цих ставлень залежить як засвоєння суб'єктом взаємодії спеціальних знань та вмінь з конфліктології, так і їх прояв у діяльності.

Запропоноване визначення «суб'єктивне ставлення» в аспекті вивчення конфліктологічної компетентності педагогів як латентний психічний потенціал реакцій, переживань та дій людини, що актуалізується під час конструювання нею поточної комунікативної ситуації, разом з оцінними

уявленнями індивіда про самого себе, про навколишнє (інших людей, предмети, явища).

Дослідження особливостей ставлення професійних педагогів до конфліктів та вивчення можливостей оптимізації цих ставлень має як наукову, так і практичну значущість, оскільки відіграють провідну роль у способі переживання і поведінки вчителя у ситуації професійних конфліктів.

Перспективою подальших досліджень є інтеграція положень про суб'єктивні ставлення до доробку науковців про конфліктологічну компетентність особистості педагога; розроблення нового підходу до

розвитку КК шляхом мінімізації страху конфлікту на основі роботи з суб'єктивними образами конфлікту та створення умов трансформації ставлень до дійсності; перевірка можливості зміни негативного образу конфліктів у практикуючих педагогів; виявлення соціально-психологічних умов, що впливають на формування у педагогів позитивного чи негативного ставлення до конфлікту. Це дозволить більш глибоко зрозуміти специфіку міжособистісної взаємодії у ситуації інтерперсональних протиріч та визначити проблемні зони конфліктологічної компетентності педагога, які детермінують певні типи педагогічних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Craig E. Runde and Tim A. Flanagan. *Developing Your Conflict Competence: A Hands-On Guide for Leaders, Managers, Facilitators, and Teams*. San Francisco : Jossey-Bass, 2010. 282 p.
2. OECD. *Definition and selection of competencies (DeSeCo): theoretical and conceptual foundations* (Strategy Paper). Paris: OECD, 2002. URL: <http://hdl.voced.edu.au/10707/156754> (дата звернення: 26.07.2020).
3. Rychen D. An overarching conceptual framework for assessing key competences in an international context. Lessons from an interdisciplinary and policy-oriented approach. *The foundations of evaluation and impact research Third report on vocational training research in Europe: background report*. / Descy, P., Tessaring, M. (eds). Luxembourg, 2004. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/BgR1_Rychen.pdf (дата звернення 26.07.2020).
4. Schneider, K. What Does Competence Mean? *Psychology*. 2019. Vol.10 No.14. URL: <https://cutt.ly/PszAFTg> (дата звернення 26.07.2020).
5. Горностай П. Коллективные установки и групповая идентичность. *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2011. Випуск 47. С. 62–66. URL: <http://gorn.kiev.ua/publ75.htm> (дата звернення 27.04.2020).
6. Давидова О. Психологічні особливості впливу педагогічних стереотипів на професійну діяльність учителів : дис. канд. психол. наук :19.00.07. Київ, 2017. 167 с.
7. Дзюба Т. Конфліктологічна компетентність особистості в творчому освітньому просторі. *Психологія розвитку творчої особистості в освітньому просторі* : монографія / за заг. ред. С.П. Яланської. Полтава, 2018. С. 70–97.
8. Катасанов О. Соціально-психологічні особливості формування конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди їх розвитку : автореф. канд. психол. наук: 19.00.05. Северодонецьк, 2018. 21 с.
9. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / О. В. Овчарук та ін. *Бібліотека з освітньої політики*. Київ, 2004. 112 с.
10. Котлова Л. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх практичних психологів. *Практична психологія освіти XXI ст.: проблеми та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20-21 травня 2014 р.)*. Умань, 2014. С. 180–184.
11. Личностный потенциал: структура и диагностика / Д.А. Леонтьев и др. Москва : Смысл, 2011. 675 с.
12. Марущак, О. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: наук.-метод журн.* Вип. 11. Житомир : Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, 2016. С. 97–108.
13. Мухіна Л. Механізми й засоби формування конфліктологічної компетентності майбутніх вчителів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 1, т. 2. С. 92–96.
14. Мясичев В. Психология отношений / под ред. А.А. Бодалева. Ленинград : Ленинградский государственный университет, 1974. 355 с.
15. Найдьнова Л. Групова рефлексія як механізм реконструкції соціальних настановлень : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2014. 198 с.
16. Осадько О. Саногенный потенциал личности как объект системно-психологического исследования. *GESJ : Education Sciences and Psychology*. 2016, а. № 3 (40). С. 20–26. URL: <http://psy-lpr.at.ua/Materials/2760.pdf> (дата звернення: 21.07.2020)
17. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва, 2002. 396 с.
18. Сухенко Я. Типологічний діапазон особистісного потенціалу педагогічних працівників: емпіричний вимір. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2019. Вип. 4, т. 1. С. 138–145.

REFERENCES:

1. Craig E. Runde and Tim A. Flanagan (2010). *Developing Your Conflict Competence: A Hands-On Guide for Leaders, Managers, Facilitators, and Teams*. Jossey-Bass.
2. OECD. *Definition and selection of competencies (DeSeCo): theoretical and conceptual foundations* (Strategy Paper). Paris: OECD, 2002. URL: <http://hdl.voced.edu.au/10707/156754>.
3. Rychen D. (2004). An overarching conceptual framework for assessing key competences in an international context. Lessons from an interdisciplinary and policy-oriented approach. *The foundations of evaluation and impact research Third report on vocational training research in Europe: background report*. / Descy, P., Tessaring, M. (eds). Luxembourg. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/BgR1_Rychen.pdf.
4. Schneider, K. (2019). What Does Competence Mean? *Psychology*. Vol.10 No.14. URL: <https://cutt.ly/PszAFTg>.
5. Gornostai P. (2011). Kollektivnye ustanovki i gruppovaia identichnost. [Collective attitudes and group identity]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho un-tu im. V. N. Karazina. – Bulletin of Kharkiv National University. VN Karazin, Seriya: Psykholohiia. Vypusk 47*. URL: <http://gorn.kiev.ua/publ75.htm> [in Ukrainian].
6. Davydova O. (2017). Psykholohichni osoblyvosti vplyvu pedahohichnykh stereotypiv na profesiinu diialnist uchyteliv: dys. kand. psykol. nauk [Psychological features of the influence of pedagogical stereotypes on the professional activity of teachers: dis. Cand. psychol. Science.] Kyiv. [in Ukrainian].
7. Dziuba T. (2018). Konfliktolohichna kompetentnist osobystosti v tvorchomu osvithomu prostori [Konfliktolohichna kompetentnist osobystosti v tvorchomu osvithomu prostori.]. *Psykhologhiia rozvytku tvorchoi osobystosti v osvithomu prostori : monohrafiia / za zah. red. S.P. Yalanskoï – Psychology of creative personality development in the educational space: monograph / for general. ed. S.P. Yalanska*. Poltava, 70–97. [in Ukrainian].
8. Katsanov, O. (2018) Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti formuvannia konfliktolohichnoi kompetentnosti osobystosti v krytychni periody yikh rozvytku: avtoref. kand. psykol. nauk [Socio-psychological features of the formation of conflictological competence of the individual in the critical periods of their development: author's ref. Cand. psychol. Science] Severodonetsk. [in Ukrainian].
9. Ovcharuk O. V. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektyvy [Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. Kiev: Biblioteka z osvithoi polityky [in Ukrainian].
10. Kotlova L. (2014). Formuvannia konfliktolohichnoi kompetentnosti maibutnykh praktychnykh psykholohiv [Formation of conflict competence of future practical psychologists]. *Praktychna psykholohiia osvity KhKhI st.: problemy ta perspektyvy: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Uman, 20-21 travnia 2014 r.) – Practical psychology of education of the XXI century: problems and prospects: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (May 20-21, 2014) Uman*, 180 – 184 [in Ukrainian].
11. Leontev D. A. (2011). Lichnostnyi potentsial: struktura i diagnostika [Personal potential: structure and diagnosis]. Moskva : Smysl, 2011. – 675 [in Russian].
12. Marushchak, O. (2016). Poniattia kompetentnosti u pedahohichni diialnosti [Understanding of competence in pedagogical activity]. *Kreatyvna pedahohika: nauk.-metod zhurnal. Vyp. 11. – Creative pedagogy: science-method magazine. Vip. eleven*. Zhytomyr: Akademiia mizhnarodnoho spivrobotnytstva z kreatyvnoi pedahohiky [in Ukrainian].
13. Mukhina L. (2017). Mekhanizmy y zasoby formuvannia konfliktolohichnoi kompetentnosti maibutnykh vchyteliv [Mechanisms for the formation of konfliktologicheskogo competence of maybutnykh readers]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Psychological Sciences», (1)2*. 92–96 [in Ukrainian].
14. Miasishchev V. (1974). Psikhologiia otnoshenii / pod red. A. A. Bodaleva [Relationship psychology / ed. A. A. Bodaleva]. Leningrad: Leningrad State University, 1974. 355 [in Russian].
15. Naidonova L. (2014). Hrupova refleksiiia yak mekhanizm rekonstruktsii sotsialnykh nastanovlen : dys. ... kand. psykol. nauk [Grupova Reflexion as Mechanism of Reconstruction of Social Institutions : dis. ... Cand. psychol. sciences] Kiev, 2014, 198 [in Ukrainian].
16. Osadko O. (2016). Canogennyi potentsial lichnosti kak obiekt sistemno-psykhologicheskogo issledovaniia [Sanogenic potential of a person as an object of systemic psychological research] *GESJ: Education Sciences and Psychology*. № 3 (40). 20–26. URL: [http:// http://psy-lpr.at.ua/Materials/2760.pdf](http://psy-lpr.at.ua/Materials/2760.pdf).
17. Raven, Dzh. (2002). Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyjavlenie, razvitie i realizatsiia [Competence in modern society: identification, development and implementation]. Moscow. [in Russian].
18. Sukhenko Ya. (2019). Typolohichni diapazon osobystisnoho potentsialu pedahohichnykh pratsivnykiv: empirychnyi vymir [Typological range of personal potential of teachers: empirical dimension]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Psychological Sciences», (1)4*. 138–145. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.07.2020.

The article was received 30 July 2020.